įrengimais – pylimais ir grioviais. Jame galėjo stovėti viena iš Tverų žemės pilių (tik jo gamtinė aplinka ne tokia patogi gynybai kaip Lopaičių piliakalnio). Sutvarkius piliakalnio želdinius ir jo aplinką (ypač daugiabučio namo kiemą), jį reikėtų paruošti lankymui, nes tai vienas iš unikaliausių Žemaitijos piliakalnių. Be to, minėtos kalvos žvalgomųjų tyrimų metu reikėtų surasti ir neabejotinai prie piliakalnio esančią papėdės gyvenvietę (apie aprašytą kalvą ir kažkokį kūgio formos akmenį, esantį netoli miške, gali žinoti Stasė Burneikienė iš Gelžyčių k. bei jos sūnus Povilas iš Tverų).

Išsiaiškinta, kad Tverų mokykloje saugomi du akmeniniai kirviai su skylėmis kotui ir geležinis ietigalis, kurie esą rasti Pribitkos k. apylinkėse, atlikta jų fiksacija.

SURVEY AND ARCHAEOLOGICAL EXPLORATIONS IN THE RIETAVAS SURROUNDING AREA

In 2002 KPC surveyed the archaeological objects in the Rietavas surroundings and established that the Tverai cemetery, the location of Pribitka barrow cemetery, the Spraudis barrow cemetery, the Tverai stone with bowls should be listed into the list of the archaeological places.

PILIAKALNIŲ SISTEMA APIE BIRŽULIO–LŪKSTO DUBURĮ

Stasys KASPARAVIČIUS

2000–2002 m. buvo vykdomos žvalgomosios ekspedicijos po Žemaitijos piliakalnius. Jų metu aplankyti visi apie Biržulio–Lūksto duburį įrengti piliakalniai ir apžiūrėtos jų apylinkės kelių kilometrų spinduliu. Gauti rezultatai nustebino. Mūsų krašte, pasirodo, dar daug paslapčių, kurias atskleisti – ne vienerių metų darbas. Pastebėta, kad piliakalnių išdėstymas nėra chaotiškas, jie sudarė tam tikrą gynybinę sistemą. Jai galėjo vadovauti vienas iš žymesnių kunigaikščių, o jo pilis turėjo būti tos sistemos centras. Padarius piliakalnių išsidėstymo schemą apie Biržulio–Lūksto duburį (*Biržulio draustinio fizinių, geografinių ir ornitologinių sąlygų tyrimo ataskaita*, LTSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, Vilniaus valstybinis universitetas, Gamtos mokslų fakultetas, V., 1982), išryškėjo sistemos kontūrai su centru Vembutų piliakalnyje (98 pav.).

Žemaitija turėjo būti pakankamai ekonomiškai išvystytas kraštas, turėjęs vidaus savivaldos struktūrą, atitinkamą mentalitetą. Vykstant kryžiuočių ir kalavijuočių antpuoliams, ji negalėjo būti pavienėmis pilelėmis nubarstyta teritorija, greičiausiai čia buvo sukurta gerai organizuota gynybinė sistema. Kiekviena pilis turėjo savo paskirtį. Taip manyti verčia piliakalnių tinklo išsidėstymo, įtvirtinimų apimties ir pobūdžio analizė. Sistemos funkcionavimui reikėjo tam tikros valdymo struktūros, turėjo vykti karių parengimas ir apginklavimas, pilių bei įtvirtinimų statyba ir priežiūra, materialinis kariuomenės aprūpinimas.

Reikėtų paminėti dar vieną svarbų momentą – žmonių sutelkimui aktyviam darbui ir veiklai ilgalaikio karo sąlygomis ypač svarbūs buvo senojo tikėjimo vedliai. Prie pilių ir daugelyje kitų vietų egzistavo

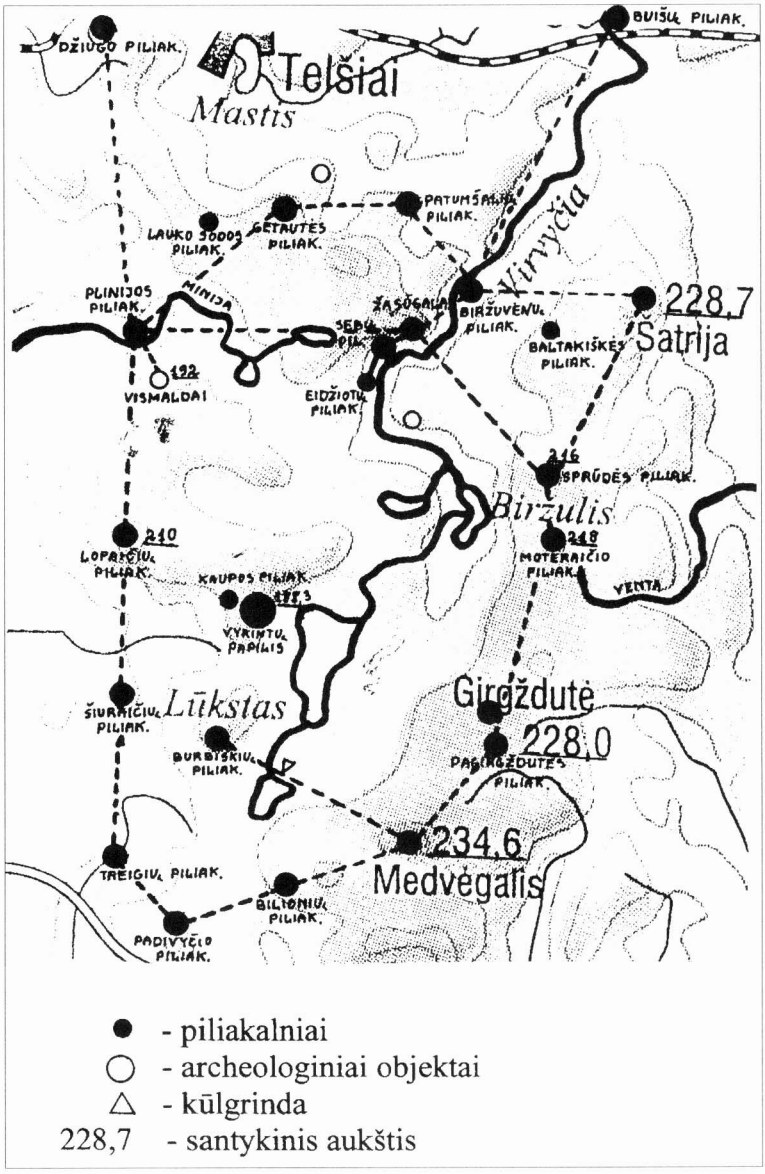

98 pav. Piliakalnių sistema apie Biržulio–Lūksto duburį. *S. Kasparavičiaus brėž.*
Fig. 98. Hill-fort system near the Biržulis–Lūkstas waterhole.

tankus šventviečių tinklas (V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*. V., 1998; S. Kasparavičius, Biržulio–Lūksto duburio piliakalniai. Ekspedicijų medžiaga, *ŽMA mokslinis archyvas 541*, Telšiai, 2003). Šį teiginį papildysime tolesnių ekspedicijų rezultatais. Tai bus atskira tema straipsniui.

Pradėsime nuo pilių. Žemaitijoje jos buvo statomos iš prieinamiausios medžiagos – medienos, kai kur sutvirtintos lauko rieduliais ar žemės pylimais. Nuo tų laikų, kuriuos minėsime straipsnyje, praėjo daug šimtmečių. Bet žemės dirbimui neprieinamose vietose (upių ir upelių slėniuose, miškuose) per šiuos amžius dar daug ženklų išliko žemėje – įvairios konfigūracijos pylimų, akmenų sankaupų, vietovių pavadinimai taip pat skatina susimąstyti.

Piliakalnių sistemą Žemaitijoje pastebėjo ir vaizdingai pateikė profesorius Č. Kudaba. Jis teigia: „...piliakalnių ruožas iš V į R eina palei Nemuną, antras tos pačios krypties – palei Šaltuoną (Kalnujai–Eržvilkas–Lauksargiai); trečias Žemaičių aukštumos pietinis šlaitas, kuris piliakalniais tiesiog paaukštintas. Raiškus Š–P krypties piliakalnių ruožas vėlgi aiškiai pritampantis prie reljefo sistemų" (*Žemaičių praeitis*, V., 1990, d. 1, p. 6).

Užkopę ant Žemaičių aukštumos pastebime, kad žymi dalis kalvyno kalvų jau nebeturi savo ankstesnių natūralių formų. Didesnes kalvas žmonės performavo įrengdami įtvirtintas gyvenvietes – piliakalnius. Žemaičių aukštuma suskaidyta į atskirus duburius, kuriuose išlikę didžiausi ežerai. Š išryškėja Platelių duburys, nuo jo į PR – Lieplaukės, o P – didžiausias Biržulio–Lūksto duburys. Iš jo ištekančių upių slėniai yra prakirtę kalvų virtines ir sudarę juose siauresnes ar platesnes spragas. Minijos spraga – V pusėje, Virvytės – Š, Ventos –R. Aukštų kalvų žiedas apie Biržulio–Lūksto duburį ir iš jo ištekančios Žemaitijos upės: Minija, Virvytė ir Venta sudaro širdies formos figūrą su trimis arterijomis. Ji jau ne pirmą kartą įvardijama kaip „Žemaitijos širdis". Prie Biržulio ežero daugiau kaip 10 m. dirbo archeologo prof. A. Butrimo vadovaujamos ekspedicijos. Tyrimų išvadose teigiama, kad prie Biržulio jau prieš 6000 m. buvo tankiausiai Lietuvoje gyvenama vieta. Biržulio–Lūksto duburio teritorijoje užfiksuoti 107 archeologijos paminklai, 161 šventvietė ir mitologiniai objektai. Apie duburį ir jo teritorijoje priskaičiuojami 23 piliakalniai, kurie galėjo egzistuoti apie XIII a. Piliakalnių gausa rodo tankiai gyvenamos vietovės apsaugojimo reikmę. Pritaikant realias gamtines sąlygas ant aukščiausių duburį juosiančių kalvų buvo pradėtos statyti pilys. Todėl galima teigti, kad XIII a. apie Biržulio–Lūksto duburį jau veikė organizuota pilių sistema, galbūt viena iš Žemaitijos pilių sistemos dalių (98 pav.).

Pagal laikrodžio rodyklę pradėkime nuo garsiosios Šatrijos, Biržuvėnų ir Baltakiškės piliakalnių, toliau seka Šaukštelio (Sprūdės), Mažųjų Burbiškių (Moteraičio) piliakalnis, Girgždūtės ir Pagirgždūtės piliakalniai, Medvėgalis, Bilionys (Pilionys) ir Padievytis. Toliau duburio V pakraščiu išsidėstę Trieigių, Burbiškių (Paršpilio), Šiūraičių, Lopaičių piliakalniai. Toliau į Š – Paplienijos piliakalnis (prieplauka), netoli jo – Vismaldų vietovė, Džiugo piliakalnis. Sukame į R, kur yra stambus Getautės piliakalnis, netoli jo –

Lauko Soda bei nykstantis Patumšalių piliakalnis.

Nuo Patumšalių kaimo į ŠR, Virvytės dešiniajame krante yra Buišų (Tauragės) piliakalnis-prieplauka. Virvytės upe keliaujame P kryptimi, kur vėlgi dešiniajame upės krante įrengtas Biržuvėnų piliakalnis-prieplauka. Kiek toliau – stambus Žąsūgalos–Sebų–Eidžiotų piliakalnių kompleksas, Janapolės (Viržuvėnų) Širmės senovės gyvenvietė ir Biržulio ežeras. Iš Biržulio Varnelės upe pro Varnių miestą į Lūkstą, o ten Domanto upeliu į Vembutų–Kulšiškių (Vykintų) papilį su Kaupos piliakalniu netoliese.

Straipsnyje minimi piliakalniai: Bilionys, Biržuvėnai, Buišai, Burbiškiai, Džiuginėnai, Getautė, Girgždūtė, Lopaičiai, Medvėgalis, Pagirgždūtis, Paplienija, Pavandenė (Moteraitis), Sebai, Šatrija, Šaukštelis (Sprūdė), Šiūraičiai, Trieigiai, Vembutai, datuojami XI–XV a. pradžia (G. Zabiela, *Lietuvos medinės pilys*, V., 1995, priedas Nr. 2: XI–XV a. pradžios piliakalnių sąrašas, p. 198–200).

Grįžkime prie Šatrijos ir nurodyta tvarka panagrinėkime piliakalnių sistemą detaliau. Spėjama, kad Šatrijos piliakalnis buvo viena iš reikšmingiausių Žemaitijos senojo tikėjimo apeiginių vietų. Kalva deformuota, bet dar su ryškiais piliakalnio bruožais. Viršutinė aikštelė beveik apskritimo formos – 65x60 m skersmens, kiek aukštesniu Š kraštu. Piliakalnio pašlaitėse yra kultūrinio sluoksnio pėdsakų. Rasta ankstyvojo ir vėlyvojo laikotarpio radinių (L. Valatkienė, Šatrijos kalno pietinės pašlaitės tyrinėjimai, *ATL 1984 ir 1985 metais*, V., 1986, p. 38–40). Už 7 km į V nuo Šatrijos, prie Virvytės yra XIII a. paminėtas Biržuvėnų piliakalnis, turintis visus prieplaukos požymius. Šatrija, Luokė, Baltakiškė, Biržuvėnai ir kitos netoli esančios vietovės galėjo sudaryti ūkinę zoną. Nuo Šatrijos matomi Sprūdės, Moteraičio, Girgždūtės, Medvėgalio, Burbiškių, Vembutų–Kulšiškių, Žąsūgalos, Džiugo ir kt. piliakalniai.

Už 10 km į P nuo Šatrijos yra vėlyvojo laikotarpio Šaukštelio (Sprūdės) piliakalnis. Aikštelė netaisyklingos formos, 42x43 m, ryškūs gynybinės paskirties grioviai ir pylimai, dalis kurių apardyti. Piliakalnio teritorija tęsiasi apie 400 m Š kryptimi ir nėra archeologiškai ištirta. Kultūrinio sluoksnio pėdsakų neaptikta. Archeologas G. Zabiela sieja XIII–XIV a. Šaukštelio (Sprūdės) piliakalnį su Bulionių–Sprūdeikių gimine (E. Gudavičius, *Mindaugas*, V., 1998, p. 170). Nuo Sprūdės matomi Šatrijos, Moteraičio, Girgždūtės, Medvėgalio, Padievyčio, Burbiškių, Vembutų–Kulšiškių, Žąsūgalos ir kt. piliakalniai. Šalia Šaukštelio (Sprūdės), už 2 km į R, prie Pavandenės miestelio yra Mažųjų Burbiškių piliakalnis, vadinamas Moteraičiu. Stipriai apardytos aikštelės pakraščiuose yra kultūrinio sluoksnio pėdsakų. Rasta lipdytos keramikos šukių. Sprūdės ir Moteraičio piliakalniai yra netoli nuo Biržulio ežero R pakraščio. Teritorija apie Pavandenės miestelį, Sprūdės ir Moteraičio piliakalniai apie Gludo ežerą galėjo sudaryti vientisą ūkinę-administracinę teritoriją.

12 km į P nuo Šaukštelio (Sprūdės) yra Girgždūtės piliakalnis. Tai vėlyvojo laikotarpio piliakalnis, kurio įtvirtinimų sistema labai panaši į Sprūdės įtvirtinimus. Girgždūtės kaip ir Sprūdės įvirtinimų sistema neapsiriboja vien pilies kalnu, o užima

atitinkamą teritoriją piliakalnio papėdėje. Viršutinė aikštelė – 150x50 m. Gerai išlikusi gynybinių griovių ir pylimų sistema. Piliakalniui nepanaudota žemesnė kalvos dalis su nedidele dauba ir mažyčiu ežerėliu. Spėjama šalia piliakalnio buvus apeiginę vietą. Prie piliakalnio kultūrinio sluoksnio neaptikta. Girgždūtė (Sizitė) kryžiuočių buvo pulta 1314 m., bet nepaimta. Nuo Girgždūtės matomi Šatrija, Sprūdė, Moteraitis, kitų piliakalnių stebėti dėl augmenijos nėra galimybės. Nuo Girgždūtės į Š už 1,5 km yra Pagirgždūčio piliakalnis (daugiau tikėtinas alkakalnis arba priešpilis), įsiterpęs į Alkupio slėnį. Į V nuo piliakalnio (alkakalnio) yra kultūrinio sluoksnio pėdsakų. Rasta lipdytos keramikos grublėtu paviršiumi.

Už 9 km į PV nuo Girgždūtės yra aukščiausias Žemaitijoje Medvėgalio piliakalnis, 234 m iškilęs virš jūros lygio. Pilis buvo puolama kryžiuočių 1316 ir 1329 m. Piliakalnio viršutinė aikštelė – 110x22 m, ŠV pusėje, apie 10 m žemiau yra 50x30 m dydžio aikštelė – terasa. Aikštelėse ir pašlaitėse pastebimas kultūrinis sluoksnis, rasta lipdytos keramikos. Į Š–ŠR nuo piliakalnio, pelkėje buvo įrengta kūlgrinda. Galima spėti toliau einantį kelią Burbiškių, Vembutų–Kulšiškių piliakalnių kryptimi, kur per brastą tarp Lūksto ir Paršežerio yra Reistų kūlgrinda. Nuo Medvėgalio matomi Šatrijos, Sprūdės, Moteraičio, Girgždūtės, Bilionių, Burbiškių, Vembutų–Kulšiškių piliakalniai.

Už 6 km į PV nuo Medvėgalio yra Bilionių piliakalnis, žmonių dar vadinamas Pilionimis (I. Noreika, Apie Pilėnus, *ŽMA, mokslinis archyvas*), Šventkalniu, Švedkalniu. Piliakalnis yra netoli pelkės, vadinamos Šventpelke. Tai vienas iš geriausiai išlikusių piliakalnių. Viršutinė aikštelė – 57x37 m. Kai kalva dar buvo mažiau apardyta, žemiau pirmos buvo ryškiai matoma antra terasa ir piliakalnis priminė laiptuotą piramidę (trapus). P šlaite yra kultūrinis sluoksnis, rasta grublėtos keramikos. Nėra duomenų, kad Bilionių pilį puolė kryžiuočiai, nors netoli esančios Medvėgalio, Girgždūtės ir kitos pilys buvo puolamos po kelis kartus. Sunku tikėti, kad pakankamai stambi Bilionių pilis, esanti už 65 km nuo Ragainės pakeliui į Medvėgalį, Girgždūtę, galėjo būti palikta ramybėje. Analizuojant turimus duomenis ir daugelį kitų palankių aplinkybių, tikėtina dar viena versija, kad 1336 m. sudeginti Pilėnai yra dabartinis Bilionių piliakalnis. Kad Pilėnai buvo Žemaitijoje prie Pilionių, turėdamas mintyse Bilionis, spėjo ir vokiečių istorikas J. Voigtas (J. Voigt, *Geshichte Preussens*, Kenigsberg, 1830, S. 535). Nuo Nemuno Š kryptimi, kur teka Jūros upė, į Žemaitijos aukštumą kylančią Trapėnų žemę galėjo vainikuoti ant iškilios kalvos stovėjusi Bilionių (Pilionių–Pilėnų?) pilis. Tankiai gyvenamą Biržulio–Lūksto R pakraštį saugojo Bilionių, Medvėgalio, Girgždūtės ir Sprūdės pilys. Nuo Bilionių piliakalnio yra matomi Medvėgalio, Padievyčio, Burbiškių, Vembutų–Kulšiškių ir kt. piliakalniai.

Už 7 km į PV nuo Bilionių, ant Dievyčio ežero P kranto yra Padievyčio kalnas, archeologinėje literatūroje fiksuojamas kaip piliakalnis (*LAA*, V., 1975, t. 2: Piliakalniai, p. 120). Viršutinė kalno aikštelė – 40x30 m dydžio. Labiau tikėtina, kad tai buvo reikšminga senojo tikėjimo apeiginė vieta, o ne gynybinė pilis. Nuo Padievyčio piliakalnio gerai matosi Bilionių ir kiti piliakalniai.

Už 5 km į ŠV nuo Padievyčio yra Trieigių piliakalnis, pagal įtvirtinimų pobūdį turėjęs gynybinę paskirtį. Piliakalnis įrengtas Lokystos upės krante, kur įteka Virkulės upelis. Viršutinė aikštelė – 16x12 m dydžio. Ar nuo jo buvo matoma kokia nors kita pilis, sunku pasakyti, bet už 11 km yra Bilionių, už 8 km – Burbiškių, o už 9 km – Šiuraičių piliakalniai.

XIV a. kryžiuočių kelių į Žemaičius aprašymuose Burbiškių piliakalnis minimas *Parsepil* vardu (J. Jurginis, A. Šidlauskas, *Kraštas ir žmonės*, V., 1983, p. 8; A. Nezabitauskas, Lietuvos pilys XIII–XV a. Prūsijos ir Livonijos kronikos, *ŽAM* GEK 26.072). Tai dvi didelės kalvos su ankstyvojo piliakalnio žymėmis į V nuo Paršežerio. Pirmosios kalvos viršutinė aikštelė – 100x50 m, kita kalva – už Menyčios upelio su lygia 120x100 m dydžio aikštele. Pastebimas kultūrinis sluoksnis, rasta akmeninių ir geležinių kirvių, kitų radinių. Nuo Medvėgalio ir kitų R pakraščio pilių link Burbiškių eina kelias ir yra įrengta jau minėta Reistų kūlgrinda. Už 9 km nuo Burbiškių yra Medvėgalis, už 8 km – Padievytis, Bilionys ir Trieigiai, už 6 km – Šiūraičiai ir Vembutai–Kulšiškiai. Nuo Burbiškių matomi Girgždūtės, Medvėgalio ir kt. piliakalniai.

Už 8 km į Š nuo Trieigių ir 6 km į ŠV nuo Burbiškio yra Šiūraičių piliakalnis, įrengtas Gelžupio kairiajame krante, pelkėto slėnio pakraštyje. Įvirtinimų požymiai gana gerai išlikę. Viršutinė aikštelė ovali, 30x27 m dydžio, už 300 m į V yra kalva be įtvirtinimų, taip pat vadinama piliakalniu, bet pagal esamas formavimo žymes tai galėtų būti apeigų vieta. Nuo Šiūraičių piliakalnio matomos Lopaičių kalvos. Už 6 km į ŠR nuo Šiūraičių yra Vembutų–Kulšiškių papilys, o už 6 km į R – Burbiškių piliakalnis.

7 km į Š nuo Šiūraičių yra Lopaičių (Tverų) piliakalnis, įrengtas 210 m virš jūros lygio iškilusioje kalvoje, dešiniajame Aitros upės krante, netoli santakos su Kermušės upe. Viršutinė aikštelė – 20x12 m. Ją lanku juosia 50 m ilgio ir 4 m aukščio pylimas. Nuo Lopaičių piliakalnio iki Vembutų–Kulšiškių papilio Š–R kryptimi yra 7 km. Kas matoma nuo Lopaičių piliakalnio, nustatyti sunku. ŠR pusėje prie Lopaičių piliakalnio, kalvose yra neaiškios paskirties pavienių akmenų grupės.

Už 12 km į Š nuo Lopaičių yra Paplienijos piliakalnis, įrengtas dešiniajame Minijos krante. Įtvirtinimų žymės išlikusios tik Š pusėje. Viršutinė aikštelė – 40x25 m, P gale, 8 m žemiau aikštelės krašto yra 80 m ilgio žemesnės kalvos smaigalys, kurio gale yra trikampė 13x10 m dydžio aikštelė. Piliakalnio R, P ir V papėdes supa Minijos upė, į sausumą išeina tik Š kraštas, atskirtas pylimu ir grioviu. Šio krašto papėdėje yra 1959–1962 m. tyrinėta buvusi senovės gyvenvietė (*LAA*, t. 2, V., 1975, p. 128), o netoli, taip pat dešiniajame upės krante, yra spėjamos prieplaukos griovys. Paplieniją galima laikyti piliakalniu-prieplauka. Papėdėje aptinkamas kultūrinis sluoksnis, rasta lipdytos keramikos, šlako, žiestos keramikos, metalo lydymo krosnelė. Radiniai datuojami III–XIII a. Netoli esantis Žarėnų miestelis rašytiniuose šaltiniuose paminėtas 1253 m. (K. Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 3, V., 1961, p. 161). Būtent vandens kelias galėjo lemti aktyvią ūkinę veiklą, kelių tinklo atsiradimą šioje vietovėje.

Tarp Lopaičių ir Paplienijos piliakalnių yra 192 m virš jūros lygio iškilusi Vismaldų

kalva, kurioje galima pastebėti formavimo žymių, yra panašios akmenų grupės kaip ir prie Lopaičių piliakalnio. Vietovė archeologų netyrinėta. Nuo Vismaldų kalvos matosi Sprūdė, Girgždūtė, Medvėgalis, Vembutai–Kulšiškiai ir kt. Nuo Paplienijos taip pat matosi Vismaldų kalva ir kt.

Stebint piliakalnių išdėstymą nuo Nemuno pagal Jūros upę ir toliau Š kryptimi į Latvijos teritoriją, išryškėja kelias su prie jo įrengtomis pilimis ir kartu Biržulio–Lūksto duburio gynybinės sistemos V dalis (99 pav.). Nuo Tauragės, Šilalės, link Laukuvos yra Trieigių, prie Tverų – Lopaičių, prie Žarėnų – Paplienijos, Vismaldų, prie Telšių – Džiugo, prie Sedos – Rimulių piliakalniai. Ši sistema buvo sukurta pasipriešinti planuojamam Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordinų susijungimui šioje teritorijoje.

Čia dar reikėtų paminėti Džiugo piliakalnį, esantį prie Durbino upelio, Telšių V pakraštyje – tai kraštinė aprašomos sistemos ŠV pilis. Viršutinė aikštelė – 45x20 m apvaliais galais. Aptinkamas kultūrinis sluoksnis, rasta ankstyvosios keramikos, žalvario ir geležies dirbinių (*LAA*, t. 4: I–XIII a. radiniai, V., 1978, p. 49, 66, 104). Į P nuo piliakalnio, už Durbino upelio aptiktas ir ištirtas XI–XIII a. senkapis. Prie piliakalnio aptiktas XI–XII a. daiktų lobis (*LAA*, t. 2, V., 1975, p. 36). Nuo Džiugo piliakalnio matoma Šatrija, Sakalų I alkakalnis. Prie Džiugo piliakalnio susiformavęs kelių tinklas galėjo sąlygoti ir Telšių miesto atsiradimą.

Už 11 km į ŠR nuo Paplienijos ir už 12 km į PR nuo Džiugo piliakalnio yra Getautės piliakalnis su stačiais šlaitais, terasomis ir 46x28 m dydžio viršutine aikštele, įrengtas Viešvės upės kairiajame krante. Žemiau, V pusėje, yra dvi aikštelės – 100x35 ir 35x20 m, pylimai ir kitos formavimo žymės, kurios rodo, kad pilis užėmė didelę teritoriją. Pastebimas kultūrinis sluoksnis, rasta lipdytos keramikos grublėtu paviršiumi, dirbinių iš žalvario. Netoli piliakalnio yra keletą kartų savo vietą keitęs Viešvėnų miestelis, paminėtas 1253 m. (K. Būga, p. 161), už 200 m į ŠR yra kalva su ryškiomis formavimo žymėmis, vadinama Gojumi. Prie Gojaus Viešvės upelis teka į R ir pagal kalvos Š šlaitą pasuka į V. Nuo Getautės piliakalnio matoma Šatrija, Sakalų I alkakalnis. Už 2 km nuo Getautės į V yra nedidelis Lauko Sodos piliakalnis, kuris galėtų būti apeiginės paskirties ar Getautės priešpilis.

Už 6 km į ŠR nuo Getautės yra Sakalų I alkakalnis. Tai 186 m virš jūros lygio iškilusi kalva, išraižyta netaisyklingos formos pylimų. Iš čia matomi Šatrijos, Sprūdės, Žąsūgalos, Getautės, Džiuginėnų piliakalniai. Už 4 km į R nuo Sakalų I alkakalnio yra Patumšalių kaimas. Čia, smėlėto grunto kalvoje, įrengtas stipriai sunykęs Patumšalių piliakalnis. Viršutinė aikštelė – 37x19 m. Šalia piliakalnio yra senkapis, jame rasti radiniai būdingi XII–XVI a. kapams (*LAA*, t. 2, V., 1973, p. 86). Už 0,5 km į V nuo piliakalnio yra ryškias formavimo žymes turinti kalva, vadinama Smailiuoju kalnu. Šio kalno dirbtinio pobūdžio pylimų paskirtis nėra ištirta. Nuo Patumšalių matoma Šatrija, Žąsūgala, Sakalai I, o už 4 km į R, prie Virvytės upės yra Biržuvėnų piliakalnis-prieplauka.

Apkeliavę ratą apie Biržulio–Lūksto duburį, apsistokime prie Virvytės, prie Buišų (dar vadinamu – Tauragio, Tauragės) piliakalnio, įrengto Virvytės dešiniajame krante.

Viršutinė aikštelė – 30x15 m. Piliakalnis datuojamas V–XIII a. Į P nuo piliakalnio, dirvose, pastebėtas kultūrinis sluoksnis, randama apdegusio molio, lipdytos keramikos grublėtu paviršiumi, šlako. Išskirtinė piliakalnio žymė yra ir ta, kad P pašlaite besitęsiąs 50 m ilgio griovys, gilėdamas leidžiasi prie upės vagos ir priartėja prie vandens lygio upėje. Lyginant analogiškus griovius prie Biržuvėnų ir Paplienijos, galima spėti, kad tai buvo piliakalniai-prieplaukos. Galima spėti, kad Ventos intakas Virvytė buvo svarbus vandens kelias.

Nuo Buišų Virvytės upe pakilus 12 km, atsiduriame Biržuvėnuose, 1253 m. paminėtuose rašytiniuose šaltiniuose (K. Būga, p. 161). Dešiniajame Virvytės krante įrengtas piliakalnis yra identiškas Buišams. Panašaus dydžio ir viršutinė aikštelė – 27x27 m. P pašlaite taip pat tęsiasi 50 m ilgio griovys ir leidžiasi prie upės. Į P nuo piliakalnio, dirvose pastebėtas kultūrinis sluoksnis. Matyt, Biržuvėnai kaip ir Buišai buvo piliakalnis-prieplauka.

Lyginant Paplienijos, Buišų ir Biržuvėnų piliakalnius-prieplaukas, galima pateikti tokius duomenis: a) visų trijų panašus viršutinės aikštelės dydis – Paplienijos (40x25 m), Biržuvėnų (27x27 m), Buišų (30x15 m); b) prie visų piliakalnių yra apie 50 m ilgio griovys, besileidžiantis prie upės vagos; c) yra kultūrinis sluoksnis; d) visi piliakalniai XIII a. egzistavo. Jie galėjo turėti įtaką ūkiui ir kelių tinklo susidarymui šiose vietose. Vandens kelias prie Biržuvėnų piliakalnio-prieplaukos galėjo daryti įtaką ūkinei veiklai Šatrijos, Luokės, Baltakiškės ir Patumšalių vietovių teritorijoje.

Nuo Biržuvėnų 8 km pakilus Virvyte iki Žąsūgalos (Sansugale), vėl atsiduriame vietoje, kuri rašytiniuose šaltiniuose paminėta 1253 m. (K. Būga, p. 161). Čia reikėtų į vieną kompleksą sujungti Žąsūgalos, Sebų ir Eidžiotų piliakalnius ir teritoriją apie juos, kurią būtinai reikia ištyrinėti. Tos vietovės reikšmingumą parodė netoli esančio Kuršų kapinyno archeologinių tyrinėjimų medžiaga. Radiniai datuojami XIII–XIV a. (S. Gedminienė, L. Valatkienė, Ar gyveno kuršiai Kuršuose?, *Žemaičių praeitis*, V., 1990, d. 1, p. 45–51). Pati Žąsūgalos kalva turi daugybę formavimo žymių, kurios niekur nėra fiksuotos. Neaišku, kokio laikotarpio yra du seni kapeliai kalvos papėdėje.

Už 5 km Virvytės upe nuo Eidžiotų piliakalnio yra Janapolė (Viržuvėnai), taip pat paminėta 1253 m. (K. Būga, p. 161). Čia yra Širmės senovės gyvenvietė, Pupinių senkapiai, Pabiržulio alkakalnis (*LAA*, t. 3, V., 1973).

Toliau, už 4 km jau yra Biržulio ežeras, iš kurio išteka Virvytė. Šiose apylinkėse itin daug archeologijos paminklų.

Iš Biržulio ežero Varnelės upe pro Varnius keliaujame link Lūksto. Čia galima spėti vieno iš reikšmingiausių Žemaitijoje Varnių miesto atsiradimo priežastį ir vietą. Biržulio–Lūksto duburio ežerynas nuo Pavandenės iki Laukuvos kaip užtvara tęsiasi daugiau kaip 20 km. Vienintelis galimas praėjimas sausuma pro vandenų užtvarą ir yra dabartinė Varnių miesto vieta. Todėl keliai kaip į „piltuvą“ subėga į tą vietą tiek iš R, tiek iš V. Varniai – miestas, atsiradęs prie didelio kelio, tai nulėmė jo vystymąsi ir reikšmę. Arčiausiai Varnių buvusi pilis yra Vembutų–Kulšiškių papilys (*LAA*, t. 2, V., 1973, p. 180).

Plaukdami valtimi Lūksto ežeru ir pasukę Domanto upeliu, pasiektume Vembutų–

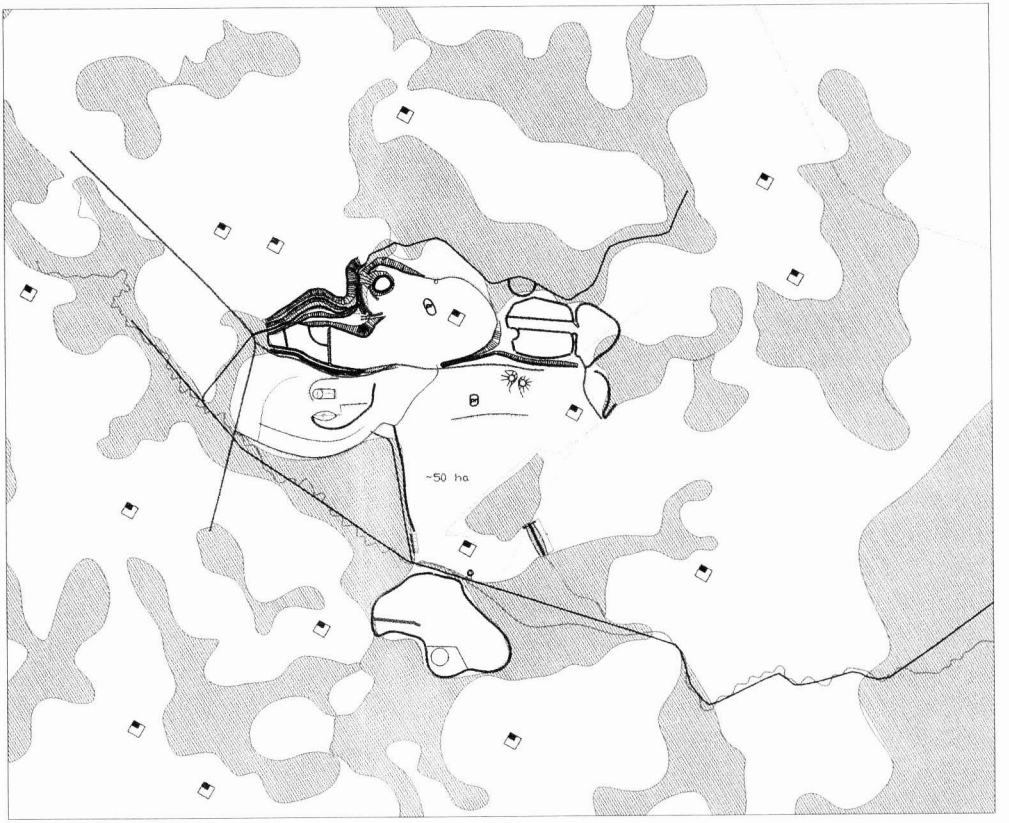

99 pav. Vembutų–Kulšiškių papilys (sudarė S. Jucevičius, S. Kasparavičius; plano-schemos pagrindas – topografinis planas.
Fig. 99. Vembutai–Kulšiškiai fortified foot settlement.

Kulšiškių papilio teritoriją. Ipatijaus metraštyje minima Tveremetj pilis, įvardijama kaip Vykinto miestas (E. Gudavičius, p. 172). Todėl papilį siūloma pavadinti Vykintais. Iki 2000 m. buvo fiksuotas Vembutų piliakalnis, bet vėlesni tyrimai parodė, kad buvęs piliakalnis yra tik nedidelė didžiulio objekto dalelė (99 pav.). Jis stambiausias apimtimi iš visų aprašytų piliakalnių, todėl jį reikėtų vadinti papiliu. Jo spėjama teritorija užima apie 50 ha plotą. Vembutų–Kulšiškių papilys įkurtas prie V Lūksto ežero krašto. Visa papilio teritorija turėjo ne tik dirbtines užtvaras, bet buvo „aptverta" ir natūraliais vandens plotais, upėmis. Įėjimas sausuma galėjo būti tik iš V pusės tiltu per gynybinį griovį. Dėl tokių gamtinių sąlygų papilys galėjo būti neįveikiama tvirtovė. Papilio teritorija, panaudojant gamtines sąlygas, galėjo būti didesnių karinių pajėgų sutelkimo

vieta, galbūt net slėptuvė. Domanto upe, per Lūksto ežerą galėjo būti išėjimas į vandens kelius. Per Reistų kūlgrindą žemės keliais galėjo būti susisiekimas su ežeryno R pakraščiu. Aukščiausia papilio vieta iškilusi 188,3 m virš jūros lygio yra matoma iš didžiosios dalies išvardytų sistemos piliakalnių. Piliakalnių išdėstymas ir atstumai tarp jų, Vembutų–Kulšiškių–Vykintų papilio padėtis sistemos schemoje rodo galėjusį būti tarpusavio koordinacinį ryšį, atsiradus būtinybei paskleisti informaciją ir per minimalų laiką į reikiamą vietą sutelkti pajėgas. Todėl Vembutų–Kulšiškių (Vykintų) papilys ir galėjo būti rašytiniuose šaltiniuose minimas Vykinto miestas. Istorikas E. Gudavičius rašo: „Vykintui priklausė Tverų pilis. Ipatijaus metraščio minima forma Tviremetj galima paaiškinti kryžiuočių karo kelių aprašymų vietovardžiu Twertekaymen. Visa aprašymo situacija atitinka dabartinių Tverų apylinkes. Šios apylinkės buvo gerai įtvirtintos“ (E. Gudavičius, p. 172). Yra nustatyta, kad kunigaikščio Vykinto valdos buvo Laukuvos ir Tverų žemėse. Į minimą teritoriją įeina išvardyti sistemos piliakalniai: Trieigių, Burbiškių, Šiūraičių, Lopaičių, Kaupos ir Vembutų–Kulšiškių papilys. Kadangi Vembutų–Kulšiškių (Vykintų) papilys yra stambiausias tarp išvardytų Laukuvos ir Tverų žemėse esančių piliakalnių, o kartu ir tarp visų pateiktų šioje sistemoje, kito pasirinkimo nebelieka. Tos vietos pavadinimas minimas kryžiuočių kronikose ir, atrodo, kalbama ne apie pavienį objektą, bet apie didesnę *aptvertą* teritoriją, kuri įvardijama pavadinimais: *Quertekeymen*, *Twertiken*, *Twertekaymen* – Tverų kiemas, tvertas kaimas, tvartų kaimas, tvartų kiemas, tvirtas kaimas. 1253 m. žemių dalybų Kuršo vyskupui aktuose – *Twartykini* (gal *Twartikimi*: vietos tarme – tvartu kymi (tvartų kieme)). Archeologas G. Zabiela rašo: „Tvirtų pilių būta ne tik Mindaugo valdomose žemėse. Žemaičių kunigaikščio Vykinto pilis Tviremet, prie kurios 1251 m. buvo sužeistas Mindaugas, taip ir nebuvo paimta“ (G. Zabiela, *Lietuvos medinės pilys*, V., 1995, p. 174). Atrodo, kad ši pilis buvo gerai saugoma, o galbūt ir visos šios minėtos sistemos pilys.

Apibendrinant ekspedicijos metu atliktus žvalgymus ir surinktą medžiagą, galima teigti, kad XIII a. apie Biržulio–Lūksto duburį egzistavo piliakalnių sistema. Atstumai tarp piliakalnių, jų išdėstymo tvarka leidžia spėti buvus tarpusavio koordinacinius ryšius, lėmusius kelių tinklo susiformavimą. Taip pat galima teigti buvus centrinę pateiktos sistemos pilį, kuria galėjo būti Ipatijaus metraštyje minimas Tviremetj – „Vykinto miestas“. Tuo remiantis Vembutų–Kulšiškių papilį siūloma pavadinti Vykintais.

NETWORK OF HILL-FORTS AROUND THE BIRŽULIS–LŪKSTAS WATERHOLE

In 2001–2002 m. ŽMA carried out the surveys and cartographical explorations in the Žemaičiai Hill. According to the surveys and material collected, it might be stated that in the 13th century around the Biržulis–Lūkstas waterhole there was a hill-fort system. The distances between hill-forts and their distribution allow supposing that there were coordinated relations between the hill-forts what determined formation of the road network. Also it might be supposed that there was a castle in the centre mentioned in Hipatius' chronicle as Tviremetj, the Town of Vykintas.